

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОНДІВ

С. П. Колодезева

*Інститут історії України НАН України
м. Київ*

БІОБІБЛІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВА В ОСОБОВОМУ АРХІВІ О. П. НОВИЦЬКОГО В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Мистецтвознавець Олексій Петрович Новицький належав до когорти українських учених, котрі отримали звання академіка у період становлення Всеукраїнської академії наук (ВУАН). 26 червня 1922 р. за поданням Федора Шміта, який написав відзив на праці Новицького з історії мистецтва, та при підтримці академіка Агатангела Кримського, знайомого з Новицьким по спільній роботі в українському гуртку в Москві, його було обрано дійсним членом ВУАН, академіком кафедри українського мистецтва та затверджено завідувачем української секції науково-дослідної кафедри мистецтвознавства¹. Щоправда, під час обрання кандидатура О.П. Новицького ретельно обговорювалася на засіданні Президії УАН. Це відбувалося з об'єктивних причин, оскільки О.П. Новицький не мав вищої освіти з мистецтвознавства (він закінчив фізико-математичний факультет Московського державного університету)².

Але при голосуванні було враховано те, що увесь поуніверситетський період життя та діяльності О.П. Новицького був цілком присвячений бібліотечно-бібліографічній роботі та науковим дослідженням у галузі історії мистецтв, де він досяг високого наукового рівня, опублікувавши ряд монографій, довідників та спеціальних статей, що й дозволило йому претендувати на посаду академіка з кафедри мистецтв. Спільне зібрання визнало його здобутки гідними звання дійсного академіка УАН.

Науковий шлях О.П. Новицького після присвоєння йому академічного звання цілком пов'язаний із формуванням та розвитком мистецтвознавчого напрямку діяльності ВУАН. Так, у січні 1923 р. О.П. Новицький стає

членом Комітету музею мистецтв ім. Б.І. та В.М. Ханенків (Картинна галерея, Музей мистецтв при Академії наук), Комітету з організації Всеукраїнської виставки друку, разом із Ф. Шмітом, обраним головою Комітету для охорони пам'яток старовини, входить до його складу як заступник голови³. 17 січня 1923 р. згідно з постановою Президії ВУАН було створено Комітет з організації музейної справи, в якому О.П. Новицький працював до 13 лютого 1934 р., коли Комітет, внаслідок реорганізації Академії, припинив свою діяльність⁴.

Слід відзначити, що мистецтвознавчими дослідженнями О.П. Новицький почав займатися ще навчаючись у Московському університеті: він активно працював у семінарах відомих істориків та філологів – М.С. Тихонравова, О.М. Веселовського, М.І. Стороженка, М.М. Ковальського, В.О. Ключевського та ін.

По закінченні навчального закладу О.П. Новицький прагнув знайти роботу відповідно до своїх інтересів і через рік був прийнятий на роботу до Російського історичного музею у Москві, – спочатку позаштатним, а потім і штатним помічником бібліотекаря. З 1898 по 1918 р. О. Новицький працював бібліотекарем в училищі живопису, ваяння та зодчества.

Його оточувала плеяда вчених, серед яких найзначніший вплив на нього як на майбутнього мистецтвознавця мали історик російського побуту та мистецтв І.Є. Забелін, історик і філолог М.С. Тихонравов, історик та палеограф В.М. Щепкін. Саме в цьому музеї О.П. Новицький опанував власні університети практичного знання та теоретичних засад історико-мистецтвознавчої науки, засвоїв основи бібліографії та джерелознавства (критики історичних джерел) як історіографічного та емпіричного підґрунтя досліджень. Найкориснішою для майбутнього академіка була його участь у науковому гуртку М.С. Тихонравова, якого О. Новицький усе життя вважав своїм учителем.

Почавши свої наукові студії ще в студентські роки з невеличких оглядових повідомлень про виставки в газеті “Современные известия”⁵, О.П. Новицький після закінчення університету серйозно зацікавився біографістикою та археографією. Першою ґрунтовною мистецтвознавчою роботою майбутнього академіка був каталог “Художественная галерея Московского Публичного и Румянцевского Музея”⁶. Цією працею було започатковано біографічний ухил мистецтвознавчих досліджень О.П. Новицького. У подальшому цей напрям отримав своє продовження під час роботи з каталогом Третьяковської галереї, зокрема у зв'язку з фінансуванням П. Третьяковим його власного журналу “Русский художественный архив”, започаткованого в 1894 р., і в процесі підготовки історичних

оглядів з історії картинної галереї Павла і Сергія Третьякових. Ґрунтовне вивчення експонатів Третьяковської галереї спричинило появу біографічних нарисів про П.А. Федотова, І.М. Крамського, К.Я. Брюллова, Ф.О. Васильєва, В.Г. Перова, І.К. Айвазовського, А.І. Акімова та ін.⁷

Кінець XIX – початок XX ст. характеризується становленням російської історичної школи теорії та практики біографістики. Основними видами бібліографічних публікацій цього періоду були ювілейні матеріали, меморіальні збірники, збірники на пошану, видання документів, біографічні коментарі, біобібліографії, “прагматичні біографії” (цілісні та фрагментарні життєписи, біографічні нариси, хронографи “життя та праці”, ітінерарії, довідково-біографічні тексти тощо)⁸.

Працюючи в бібліотеках, О.П. Новицький мав змогу уважно стежити за розвитком біографістики, брати участь у її розвої. Так, у зв’язку зі смертю К.О. Трутовського О.П. Новицький пише огляд його життєвого і творчого шляху та некролог⁹. Відтоді він досить часто публікує некрологічні статті про видатних учених та митців К.С. Шиловського, М.С. Тихонравова¹⁰, Д.А. Ровинського, А.П. Боголюбова, О.О. Ріхтера, К.М. Биковського, В.В. Стасова¹¹, Г. Павлуцького¹² та ін. Біографічний нарис, складений О. Новицьким про А.І. Остроглазова, відкриває видання “Песеннаболевшей души”¹³. Опанування основами біографістики та археографії допомогло йому у складанні біобібліографії Ф.П. Толстого¹⁴.

На початку 90-х років О.П. Новицький, за наукової підтримки М.С. Тихонравова, написав серію статей і біобібліографічну монографію про життя та творчість російського художника О.А. Іванова, залучивши значну кількість джерел та виявивши себе блискучим біографом, який поєднав методи біобібліографічного та джерелознавчого дослідження під час реконструкції біографічних відомостей¹⁵. Тоді ж О.П. Новицький почав ґрунтовно вивчати творчість російських передвижників, наслідком чого стала публікація довідково-біографічного дослідження з цієї теми¹⁶. Робота у бібліотеці сприяла формуванню його як ученого, спростила процес безпосереднього бібліографічного пошуку та складання тематичних списків літератури як попередньої джерельної бази.

У своєму наступному дослідженні – “Історії російського мистецтва”, виданому 1903 р., О.П. Новицький в біографічних нарисах використав принцип портретного зображення особи, характерний для мистецтвознавства¹⁷. Тоді ж поряд з образотворчим мистецтвом він починає цікавитися історією архітектури, розробляє спеціальний курс лекцій з церковної і світської архітектури для народного університету¹⁸.

Серед рукописів, що зберігаються в особовому фонді О.П. Новицького (ф. 279, 2821 од. зб.), є значна кількість матеріалів з біографіки. До них

належить велика за обсягом картотека російських художників, виписки та нотатки про російських художників (кінець XIX ст.), підготовчі матеріали до його монографій “Передвижники, их влияние на русское искусство” (М., 1897) та “История русского искусства” (М., 1903).

Знання та досвід з біографістики найповніше виявилися при написанні О.П. Новицьким статей до “Русского биографического словаря” про митців, художників, архітекторів, мистецтвознавців (110 статей – літери “П – Р” та в додатковому випуску – літера “Г”)¹⁹. Хоча ці статті мають довідковий характер, вони свідчать про ґрунтовність підходів О.П. Новицького до біографічного жанру, зокрема до аналізу творчого доробку осіб, про яких він писав статті.

У російській біографістиці на той час панували два “класичні” для Європи методичні напрями, які в цілому можна звести до формулювання принципів методик висвітлення життя державного або історичного діяча і вченого, з одного боку, та особи, що пов’язана з художньою творчістю, – з іншого²⁰. О.П. Новицький сформувався як представник другого напрямку: основна увага дослідника приділялася змістові творчості, простеженню духовно-морального розвитку особи, формуванню її внутрішнього світогляду і, відповідно, – осмисленню життя в контексті ідеї визначеності, зумовленості життєвого шляху (І. Беленький називає цей напрям “смісловою біографією”)²¹. Це було наслідком загальної тенденції захоплення біографічним методом Сент-Бева, що, наприклад, яскраво виявилось в підготовці видання “Пушкін і його сучасники”, де увага до дрібниць та нюансів особистого життя поета набула домінуючого значення у його творчому процесі²². Відчув на собі цей вплив й О.П. Новицький, що найяскравіше відобразилося в його ранніх біографічних публікаціях²³. Але й у подальшому в біографіях творчих осіб, зокрема найбільш талановитих, детермінанта визначеності їх життєвого шляху в певному контексті долі хоча й виступала менш виразно, проте набувала у О.П. Новицького значення концептуальної.

З іншого боку, на О. Новицького вплинув і метод М. Костомарова, – першого, хто використав психологічний та історико-етнографічний аналіз історичної особи з позицій національного характеру та національного історичного процесу (як відомо, найхарактернішою рисою українського характеру Костомаров вважав прагнення до особистої свободи, яке, на його думку, й визначило тяжку долю українського народу). Блискуча художня майстерність Костомарова та любов до України забезпечили його працям надзвичайну популярність, впливу якої не unikнув й О.П. Новицький²⁴. Зокрема, це стосується подальших його біографічних досліджень окремих осіб в українському мистецтві, де на першому плані, природно,

виступає постать Тараса Шевченка: вся шевченкіана перейнята значенням деталей життєвого шляху та творчості Кобзаря.

О.П. Новицький захоплювався українською тематикою ще на початку ХХ ст., беручи участь в організації та діяльності українського гуртка у Москві. Перший період існування гуртка (до 1911 р.) не позначився особливою активністю, лише в 1911 р. його діяльність значно поживилася у зв'язку із організацією святкування ювілею Т.Г. Шевченка. О. Новицький виступив організатором виставки творів Тараса Шевченка, почав вивчати його життя та мистецьку творчість. В архіві О.П. Новицького цей період життя та бібліографічної діяльності представлений декількома документами, такими, зокрема, як Каталог Шевченківської виставки у Москві (до 50-річчя від дня смерті) (1911); Звіт про Шевченківську виставку (1911); Каталог виставки мистецьких творів Т. Шевченка (1911); фотографії експозиції Шевченківської виставки 1911 р. у Москві; фотографії місць, пов'язаних з життям поета та ін.

Про ґрунтовність підходів ученого до вивчення життя та творчості великого Кобзаря свідчать підготовчі та емпіричні матеріали його архіву. О.П. Новицький складає серію бібліографічних і наукових карток та реєстрів: картотеку біографічних відомостей про життя Т.Г. Шевченка; хронологічний реєстр його праць; картотеку портретів і малюнків; картотеку місцевостей, персоналій; картотеку нотаток про живопис шевченкової епохи. Він активно працює в архіві Академії мистецтв та виписує джерела про Т.Г. Шевченка, копіює його листи за період 1849–1859 рр. Значну роботу проведено О.П. Новицьким по складанню бібліографічного покажчика поета. Він збирав статті з періодичних видань про Т.Г. Шевченка багатьох авторів: П. Зайцева (1914), І. Крип'якевича (1911), О. Русова (1907), К. Широцького (1911), Д. Яворницького (1909) та інших, відомості про окремі випуски журналів, присвячених Т.Г. Шевченкові (1914).

О.П. Новицький з ентузіазмом працює в українських громадах, бере участь в організації у Москві музичного гуртка “Кобзар” і журналу “Украинская жизнь”, обирається дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Українського наукового товариства у Києві.

Про ступінь зацікавленості ученого українським мистецтвом свідчать виписки з архіву Московського археологічного товариства й архіву Уварових з історії української архітектури та мистецтва (за 1883–1916 рр.). У 1916 р. О.П. Новицький організує виставку творів українських художників у Москві, а 1917 р. бере на себе організацію укладання списку культурних цінностей українського походження, які знаходилися в музеях та церквах Москви²⁵.

Логічним завершенням О.П. Новицьким досліджень українського мистецтва стала монографія “Шевченко як маляр”²⁶, видана накладом Наукового товариства імені Шевченка у Львові. У цій роботі висвітлено глибинний внутрішній світ великого Кобзаря, самодостатній для розвою його геніальності, але, на відміну від багатьох біографічних нарисів того часу, й ретельно вивчено добу Шевченка, історичний контекст його художньої творчості²⁷.

Вивчаючи життя Тараса Шевченка, О.П. Новицький багато уваги приділяє дослідженню зв'язків творчості Шевченка, Гогарта, Рембрандта²⁸.

Ученим зібрані значні підготовчі матеріали до неопублікованих праць “История украинского искусства”, “Український іконопис”, складено картотеки з історії українського мистецтва, українських художників, на портрети українських діячів, написано історичні довідки та огляди українських музейних колекцій, підібрано статті з журналів про українське мистецтво та бібліографічні дані на художників та мистецтвознавців.

О.П. Новицький, будучи одним із засновників Музею діячів українського мистецтва, створеного 11 лютого 1924 р. за ініціативи Біографічної комісії ВУАН, починає сам збирати біографічні картотеки Музею, організовує картотеки мистецького відділу Всеукраїнського археологічного комітету, започатковує “Збірник музею діячів науки та мистецтва на Україні” (К., 1928), де сам друкує статтю про М. Лисенка²⁹.

На жаль, біографічні дослідження не набули подальшого розвитку у наукових розробках О. Новицького. Реорганізація ВУАН та репресії спричинили до припинення діяльності Біографічної комісії та Музею діячів.

Підсумовуючи короткий огляд біографічної спадщини вченого, слід зазначити, що хоча О. Новицький не займався теоретичними розробками біографістики, проте його значний практичний доробок однозначно доводить тезу про те, що творчість в її домінанті та визначеності формує життєвий шлях творчої особистості.

¹ ІР НБУВ, ф. І, № 26253, арк. 1; Історія Академії наук України, 1918–1923 : Документи і матеріали.– К., 1993.– С. 486–487.

² ІР НБУВ, ф. 279, № 2799, арк. 2.

³ Там же, ф. І, № 26271–26272; Звідолення Всеукраїнської Академії наук за 1923 р. З нагоди п'ятирічного існування Академії наук, 1918–1923 рр.– К., 1924; Зап. іст.-філол. відділу ВУАН.– К., 1923.– Вип. 4.– С. 240–244; Історія Академії наук України, 1918–1923.– С. 371–373, 490–491, 493–494.

⁴ Історія Академії наук України, 1929–1933 : Документи і матеріали.– К., 1998.– С. 500.

⁵ “Третьяковская галерея”, “Семейство Вакха” Ганса Макарта // Современ. изв.– 1886.– 23 окт.; 21 дек.

⁶ Художественная галерея Московского Публичного и Румянцевского Музея / Сост. А.П. Новицкий.– М., 1889.– 314 с.: 16 ил.

⁷ *Новицкий А.П.* Краткий исторический обзор картинной галереи П.М. Третьякова.– М., 1893.– 50 с.; Галерея П. и С. Третьяковых // Рус. обозрение.– М., 1893.– Вып. 1.– С. 300–315; Вып. 2.– С. 353–367; Вып. 3.– С. 814–831; Материалы к описанию галереи П.М. Третьякова // Рус. худ. арх.– М., 1892.– Вып. 1; 1894.– Вып. 2.

Вып. 1. Из содерж.: П.А. Федотов.– С. 34–39; И.Н. Крамской.– С. 106–114; К.П. Брюллов.– С. 206–209; Ф.А. Васильев.– С. 209–213; В.Г. Перов.– С. 332–335; Вып. 2. Из содерж.: И.К. Айвазовский.– С. 51; А.И. Акимов.– С. 52; А. Акининов.– С. 52–53.

⁸ *Беленький И.Л.* Биография как историко-культурная проблема // Историческая биография.– М., 1990.– С. 13.

⁹ *Новицкий А.П.* Памяти К.А. Трутовского // Русское обозрение.– 1893.– С. 841–843; Константин Александрович Трутовский. Некролог // Моск. ведомости.– 1893.– 19 марта.

¹⁰ Современная летопись // Русский художественный архив.– 1894.– С. 55–63.

¹¹ Д.А. Ровинский // Русское обозрение.– 1896.– С. 803–820; А.П. Боголюбов // Русский архив.– 1897; О.О. Рихтер // Записки Московского архитектурного общества.– 1905; К.М. Быковский. Записки Московского архитектурного общества.– 1905; В.В. Стасов // Тр. Мос. археол. о-ва.– М., 1909.– Т. 22.– С. 1–7.

¹² Проф. Гр. Павлуцкий // Україна.– 1924.– С. 203–205.

¹³ *Остроглазов А.И.* Песни наболевшей души / Предисл. А.П. Новицкого.– М., 1910.– С. 1–6.

¹⁴ Биография графа Ф.П. Толстого (Литография).– М. [1909]; Граф Ф.П. Толстой.– К., 1912.– 40 с.

¹⁵ *Новицкий А.П.* Опыт полной биографии А.А. Иванова.– М., 1895.– 253 с. с атласом. I–XIII. Див. також: А.А. Иванов как иллюстратор Священного писания / Русское обозрение.– 1893.– Стб. 212–229; Гоголь и Иванов // Русское обозрение.– 1893.– Стб. 346–363.

¹⁶ *Новицкий А.П.* Передвижники и их влияние на русское искусство.– М., 1897.– 162 с., 8 с. ил.

¹⁷ *Новицкий А.П.* История русского искусства : В 2 т.– М., 1903.

¹⁸ *Новицкий А.П.* Древнерусская церковная и гражданская архитектура : Конспект курса, читаного в Моск. нар. ун-те. – М., 1907.– 7 с.

¹⁹ Русский биографический словарь : В 25 т.– М. ; Спб., 1896–1918.– Т. 1–25.

²⁰ *Чижко В.С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України.– К., 1996.– С. 57.

²¹ *Беленький И.Л.* Биография как историко-культурная проблема // Историческая биография.– М., 1990.– С. 137–139; *Чижко В.С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України.– С. 57.

²² *Мейлах Б.С.* Биография как методологическая проблема // Человек науки.– М., 1974.– С. 10.

²³ *Новицкий А.* Чем была для Пушкина его женитьба // Русский архив.– 1889.– С. 125–130.

²⁴ *Новицкий А.* Из жизни Н.И. Костомарова // Голос минувшего.– 1916.– № 12.– С. 231; 1928.– № 2.– С. 257–259.

²⁵ Там же, № 1, арк. 7–7зв.

²⁶ *Новицкий О.* Тарас Шевченко як маляр.– Л.; М., 1914.– 89 с., 83 табл. іл. Див. також: Тарас Шевченко як маляр // Літ-наук вісн.– 1911.– Т. 4; Шевченко як маляр : На спомин 50-х роковин смерті Тараса Шевченка.– М., 1912. Стосовно концепції визначеності долі у житті митця цікавою є публікація “Смерть приятельки Т. Шевченка” (Діло.– 1913.– 26 лют. (Ч. 33).– С. 31).

²⁷ Шевченко та його доба.– К., 1925.– Зб. 1.– С. 196–198; Шевченко та друкарська справа // Бібліологічні вісті.– 1925.– Т. 1/2.– С. 131–133.

²⁸ Шевченко та Гогарт // Шевченківський збірник.– Пг., 1914.– Т. 1.– С. 127–134; Шевченко та Рембрандт.– 1925.– Кн. 1–2.– С. 122–125; Автопортрети Шевченка // Шевченківський збірник.– К., 1924.– С. 119–125.

²⁹ Лисенко в світлі відносин до нього сучасників на Україні // Збірник музею діячів науки та мистецтва на Україні.– К., [1928].– С. 117–122.